

ескере отырып, тиімді бағытты ұстанған абзал.

1. Шукин А. Н. «Обучение иностранным языкам: теория и практика». – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.
2. Хэгболдт П. Изучение иностранных языков. Некоторые размышления из опыта преподавания, – М. 1963.
3. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения. М. 1989.
4. <http://www.langust.ru/method.shtml#basic>
5. Fernando Cerezal Sierra “Foreign language teaching methods: some issues and newmoves” <http://dspace.uah.es/~jspui/bitstream/0017/895/1/Foreign%20Language%20>
6. «Білім» журналы, № 2(38), - А., 2008., 86 – бет

7. «Білім» журналы, № 4(40), - А., 2008. 13-16 беттер.

8. 鈴木睦 「コミュニケーション・アプローチ」

鎌田修・川口義一・鈴木

睦『日本語教授法ワークショップ』2000、242-261 pp.

В статье рассказывается о методиках преподавания иностранного языка, а также коммуникативном подходе и его особенностях.

The article deals with foreign language teaching methods, also communicative approach and its characteristics.

Д.М. Кокеева

ХИНДИ ТІЛІНДЕГІ СИНОНИМДЕРДІҢ АНЫҚТАМАЛАРЫ МЕН ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ

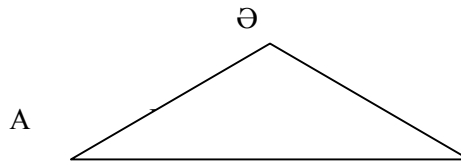
Синоним термині гректің *synonimon*, яғни мағыналас, мәндес деген сөзінен шыққан. Кейінірек бұл жалпы тіл біліміне термин сөз болып түпкілікті қалыптасты да өзінен синонимика, синономия тәрізденген екі түрлі жаңа сөздер туындатып шығарды. Осы терминдер қазіргі бүкіл әлемдік лингвистикалық әдебиетте жалғыз лексика-фразеологиялық сөз тұлғалары мен синтаксистік сөйлем құрылыстарының бәріне бірдей ортақтастырылып, кең көлемде қолданылуына мүмкіндік тудырды. Айталық, морфологиялық синонимика, синтаксистік синонимика біріктіріліп, күрделі түрде грамматикалық синонимика деп аталуына жол берді. Бұл терминдердің тілдегі қолданысында әлі күнге дейін нақтылық жоқ. Сол себепті аталған терминдердің ұғымы кеңейіп, өзіндік сыры мен жігін белгілеуге жалпы тіл білімінде үлкен қиындықтар туғызып отыр. Осы қиындықтардың әсері көбіне теріс ықпал ететіні даусыз. Зерттеліп отырған мәселенің терминдік ұғымының нақтыланып дәлелденбеуінің өзі жалпы теориялық мәселелерінің бір ізге салынбай, қыңыр шешілуіне әкеп соғатынында сөзсіз.

Синонимика мәселесі жалпы тіл білімінде басы ашылмаған даулы әрі қиын мәселе екен деп отыруға болмайтыны бәрімізге мәлім. Себебі синонимдер әрбір тілдің сөздік құрамының дамуы мен өсуіндегі ең маңызды әрі ең күрделі құбылыстардың бірі болып есептеледі. Бұл мәселені дұрыс жолға қойып, жақсы нәтижеге жету арқылы сөздік құрам шеңберіндегі тіл дамуының ішкі заңдылықтарын айқындауға болады. Сонымен қатар ешбір дау-дамайы жоқ, әрбір халық өз тілінің синонимдер сөздігін жасап шығаруға да үлкен септігін тигізеді, зор мүмкіндік береді, соған жөн-жоба көрсетеді, әрі нұсқау болады. Тілдегі лексикалық синонимдерді зерттеп тексерудің қандайлық қажеттілігі бар, оны жан-жақты тексеру арқылы қандай

ғылыми мәнді мәселелердің беті ашылмақ? деген тәрізді алуан түрлі сауалдар туғызуға болады. Бұған нақтылы жауап бермес бұрын синонимдерді зерттеуші ғалымдардың айтқан құнды пікірлеріне назар аударып, осы ғалымдардың еңбектері арқылы сауалдарға тиісті жауап алуға да болатынын айта кеткенді жөн көрдік. Ежелгі грек ғалымы Цицерон былай деген болатын: «Синоним сөздер бір ғана мағынаны береді деп қанша айтқанымен де, олардың әрқайсысының өзіне тән мағынасы болады». XVIII ғ. өмір сүрген француз ғалымы Д. Аламбер: «Тәжірибе мынаны көрсетеді, біздің тілімізде бірінің орнына бірін қолдана беруге болатын бірде-бір сөз жоқ». Француз ғалымы Дюмарсе де: «Бір түсінікті білдіретін сөздердің көп болуының пайдасы аз және де барлық түсінікке сай сөздерді іздеуіміздің де пайдасы шамалы», – деген болатын. Ертеде өмір сүрген орыс ғалымдарының да құнды пікірлерін көрелік: Д.И. Фонвизин: «Бір ғана мағынаны білдіретін сөздер өмірде жоқ. Егер он сөз бір ғана мағынаны білдіретін болса, онда біздің тіліміздің байлығы қайсы» десе, И.Ф. Калайдович: «Бірде бір тілде бір ғана мағынаны білдіретін синонимдер жоқ». И.И. Давыдов: «Синонимдер аумағын ішкі және рухани дүниеміздегі сөздер деп қарастыруымызға болады. Бұлар бір-бірінен айнымайтын бауырлар секілді. Алайда қанша ұқсас болса да бір-бірінен айырмашылығы болады» деп тілге тиек етеді. Осы құнды пікірлерді барлық тілдердегі синоним атаулыларға жалпылама арнаулы қағида ретінде қолдана беруімізге болады. Бұлар айтылған дәуірі басқа болғанымен, бағалы мазмұнын әлі күнге жоймаған құнды сөздер. Белгілі бір ұғымды білдіретін бірнеше сөз тілде неліктен қатарымен өмір сүре береді дегенге де бұл дәлелдемелер нақтылы жауап болып табылады. Синономия мәселесі әрбір халықтың өзіндігін көрсететін нағыз ұлт-

тық сипатта болғандықтан, мұның мөлшері бір тілде көп, екінші бір тілде өте шағын болып келуі, әбден ақылға қонарлық. Осы тұрғыдан алып қарағанда, хинди тіліндегі синонимдердің байлығы қандай дәрежеде дамыған деген сұрақ туады. Хинди синонимдері туралы айтылып жүрген аудармашылар мен зерттеушілердің пікірлерін де келтіре кеткен артық болмас еді. Мәселен, Раджшварһарсарһ Чатурвадһи: «Синонимдер айтылуы әр түрлі, мағыналары бірдей сөздер», – дейді [1, 268]. Ал Анирудһ Райдың айтуы бойынша «Синоним сөздердің мағыналары өте ұқсас келеді» деп өз пікірін жалғастыра түседі [2, 63].

Енді бай синонимиканың өзіне тән жалпы заңдылықтарын, өзіндік ұлттық ерекшеліктерінің де әрқайсысын жеке-жеке саралап, ғылыми тұрғыдан баяндап көрейік. Үнді тілінің мамандарының синонимге берген анықтамаларына тоқтала кететін болсақ, Тансукһрам Гупт синоним анықтамасы жайында былай дейді: «Қандай да бір зат, ұғым немесе сезімді бірнеше сөзбен білдіретін, жалпы сол заттың түбі біреу ғана болатын сөз» [3, 52] десе, отандық ғалым Ғ.Ғ. Мусабаев: «Әр түрлі айтылса да, жалпы мағыналас болатын, бірақ сәл ғана басқа ерекшеліктері бар сөздерді синоним деп атады» [4, 68]. Ал

Айтылуы басқа, бірақ мағынасы бірдей сөздер синоним деп аталады дегенде, ең алдымен, сөздің мағыналық жағы көңіл аудартады. Сөздерді мағыналық жағынан топтастырып қарастырамыз. Бұл анықтама көбінесе мағыналық синонимдер деп аталатын түріне дәл келеді [5, 91].

Айырмашылығы онша көп сезіле бермейтін, мағына жағына жақын тұрған сөздер синонимдер деп аталады дегенде, сөздерді стильдік тұрғыдан, қолдану ерекшелігіне қарай жіктегендік болып табылады. Яғни бұл стильдік синонимдерге берілген анықтамаға ұқсайды.

Белгілі бір ұғымды немесе белгілі бір затты білдіретін сөздерді синонимдер дейміз дегенде сөздерді мағыналық немесе стильдік сипаттарына қарай жіктеу емес, сөз бен ұғымның арақатынасынан, объективтік дүние мен сөздің байланысы, солардың өзара қарым-қатынасынан келіп топтастыру болып шығады. Бұл анықтамалар бірін-бірі жоққа шығармайды, қайта семантика, стилистика, логика ғылымдарының арасында өзара тығыз байланыстылық барлығын айқындап аша түседі. Көптеген синоним сөздер таза семантикалық, таза логикалық болып келуімен қатар, кейде олар әрі семантикалық, әрі

К.Аханов синонимге екі түрлі анықтама берді: «Синонимдер деп тұлғасы да, дыбысталуы да әр түрлі, бірақ мағыналары бір-біріне жуық, өзара мәндес сөзде». Екіншісі анықтама бойынша: «мағына жағынан бір-біріне жақын, өзара мәндес сөздер синонимдер деп аталады» десе, Ә.Болғанбаев: «Синонимдер әр түрлі айтылғанымен көбінесе жақын болып келетін, бірақ әрқайсысының өздеріне тән не мағыналық, не стильдік, не эмоциялық сәл ерекшеліктері бар сөздер», – дейді.

Егер сөздердің білдіретін мағыналары ұғымдармен бірдей болып келсе, сонда сөздердің ұқсас жағы мен ұқсас емес жақтары қалай ажыратылмақ? деген сұрақ туындайды. Синонимдер белгілі бір ұғымды сөздер деген анықтама мен белгілі бір заттың өзін көрсететін сөздер деген анықтаманың арасында да қайшылықтар бар. Бұларды бірінің орнына бірін балама етіп қабылдауға болмайды. А.А. Реформатский ұғым мен зат бір емес, белгілі бір затты бірнеше атаумен атауға болады, бірақ сол атаулардың барлығы бірдей бір ғана ұғымды білдіре бермейтіндігін дәлелдеп берген. Сол кестені келтіріп көрейік: Мұндағы А сөз, Ә ұғым, ал Б бір ғана заттың өзі.

стильдік, әрі логикалық болып күрделеніп келетіндігін де дәлелдейді.

Кез-келген тілдің өзіне тән қасиеті, ерекшелігі, тілдік айырым белгілері болады. Солардың бірі тілдерде кездесетін синонимдік айырым белгілер топтамасы. Сырт формасы мен ішкі мағыналық жағынан салыстырып қарағанда синоним омонимге қарама-қарсы тұрған лексика-семантикалық тілдік құбылыстар. Омонимдік құбылыс бір сөздің әр түрлі ұғымды білдіруі ғана емес, біркелкі дыбысталып айтылатын ұғымы басқа бірнеше сөздер тобын көрсетеді. Синонимдер, керісінше, әр түрлі дыбысталып айтылатын сөздер тобы бір ғана ұғымды білдіреді. Яғни, омоним сөздердің сыртқы формасы бірдей, бірақ білдіретін ұғымы әр түрлі, ал синонимдердің сыртқы формасы әр түрлі болғанымен, білдіретін ұғымы бірдей.

Кез келген тілдегі синонимдерді мынадай белгілеріне қарап ажыратуға болады:

1. Сөздердің сырт формасында аз да болса, тұлғалық жағынан өзгешелігі болуы керек.
2. Сөздер бір ғана ұғымды білдіруі керек.
3. Синоним болып жұмсалатын сөздер бір ғана сөз табынан болуы керек.

Бұл үш белгі сөздерді синоним деп танудағы басты ерекшеліктер болып табылады әрі сөздердің синоним болып танылуында бұдан басқа екі түрлі қосымша белгі бар. Біріншіден, бір сөз табынан болған синонимдердің бірыңғай грамматикалық тұлғада болуы; Екіншіден, бір синонимдік қатарға енген сөздер сөйлем ішінде алмасып келгенде, бір ғана қызмет атқарып, бір ғана сөйлем мүшесі бола алуы.

Кез-келген тіл сияқты хинди тіліндегі синонимдерде негізгі шартты белгілері бар. Себебі синонимдік қарым-қатынасқа еніп, бір қатарға топтасқан сөздердің сыртқы тұлғасы бір-біріне ұқсаспай да, ұқсасып та кездеседі. Мысалы:

अक्ल, सलह
मुफत, खाली
नर, मनुष्य, पुरुष, मनुज
प्रणाम, नम, वंदन, नमस्कार
साथी, सहायक, सहचर
शयद, मुमकिन

Белгілі бір түбірге әр түрлі қосымшалар жалғанып, бірнеше түбірлес туынды сөздер жасалады дамығана жағынан мәндес болып, бір синонимдік қатарда қолданыла береді. Осындай сөздер зат есім мен етістіктен болған синонимдерде көбірек кездеседі.

Зат есімнен болған синонимдер синонимдік қалыптасқан өзінің атау тұлғаларының бірінде бірыңғай формада тұрса, етістік синонимдер бірыңғай тұйық етістік ормасында немесе біркелкі екінші жақ, бұйрық райда алынуы қажет. Сондай-ақ, хинди тіліндегі синонимдер кірме сөздерден, сөз таптарымен арқауланып, топтасып жатады. Сөз таптарының ішінде зат есім және етістіктен болған синонимдер хинди тілінің қорында көп әрі жиі кездесіп отырады. Мысалы:

Зат есімнен болған синонимдер: पार्क, बाग, उद्यान, चरागाह, चरी, मैदान, फसल, उपज, खेत घास, तृण.

Етістіктен болған синонимдер प्रदर्शन करना, जलूस करना, भाषण करना, रिपोर्ट करना, मदद देना, सहायह देना, शादी करना, विवाह करना, पिग्रहण करना, प्रकाश करना, उजाला करना, प्रबा करना, कृपा करना, अनुकम्मा करना, दया करना.

Сөз бен сөздің арасындағы мағыналық байланыс алыс-қашықта да болады. Сондай-ақ бұлар кез-келген қарым-қатынаста қолданыла береді. Сөз мағынасының бірде жақындап, бірде алшатқпап кетуі ұғымның алыс-жақындығымен тығыз байланысты. Синонимдердің арасында мағына жағынан тепе-тең болып кездесетін толық сәйкестік жоқ. Бұлар стильдік мәні мен мағыналық реңктері арқылы бір-бірінен ажыратылады. Синонимдік қатардың мағыналық негізі сөздерді өзара салыстыруға ғана емес, сонымен бірге даралап ерекшелуге де негіз болады.

Синонимдер сөздердің жалпы мағыналық бірлестігіне қарай топтастырылады. Яғни, олар бір ғана ақиқатты көрсетіп, бір ғана ұғымды ғана білдіретін болғандықтан синоним деп танылады. «Синонимдік қатардың шекарасын анықтауда сөздердің мағыналық негізін ұстанған жөн» [6, 168].

Синонимдер жалпы мағыналық жағынан біртұтас болып қоймай, лексика-грамматикалық жағынан да бірлікте болып келуі қажетті шарттың бірі болып саналады.

Сондықтан синонимдік бір қатарға енетін сөздер бір ғана сөз табынан болады.

Зат есім - चीज़, वस्तु, पदार्थ सूचना, समाचार, जानकारी प्रभाव, असर, इच्छा, मरज़ी

Етістік - अभिलेख करना, रिकार्ड करना, नोट करना, निषेध करना, प्रतिबंध करना, रोक करना, पाबंदी करना, आना, दाखिल होना, प्रवेश करना

Сын есім - सून्दर, खुबसूरत चतुर, पटु कुशल, होशियार

үстеу - प्रचीन, पहला, पुराना

Осындағы келтірілген мәндес сөздер мағыналық жалпы тұтастығымен ғана емес, лексика-грамматикалық бірлестігімен де белгілі синонимдік қатарға топтастрылып отыр. Демек сөздердің синоним болып танылуы жалаң мағынаға ғана қатынсты емес, лексика-грамматикалық үйлесімділігіне де байланысты. Осы тұрғыда В.Н. Цыганова «Синономический ряд» атты еңбегінде, жалпы синонимдер антоним сөздерге ұқсас келеді. Сөздердің қарама-қарсы ұғымы да бір ғана сөз табының шеңберінде болатын құбылыс деп атап көрсетеді.

Синоним сөздердің кез-келген мәтінде бірінің орнына бірі ауыстырылып қолданыла беруі шартты айырым-белгілерге міндетті заң болып енбейді. Синонимдер бір ғана ұғымды білдіріп, бір ғана сөз табынан болғандықтан тек бір сөйлем мүшесінің қызметін атқарады. Сондықтан сөйлемде синонимдердің бір сыңары қандай қызметте болса, оның орнына келген төлеу сөз де сол қызметті орындауға тиісті. Бір сөз табынан болған синонимдер синонимдік қатарға топтастырылғанда белгілі бір грамматикалық тұлғада тұруы қосымша айырым белгілерге жатады.

Жоғарыда келтірілген синонимдердің әрқайсысы әр түрлі сөз табына сәйкес қалыптасқан тұлғаларында кездеседі. Негізгі синонимдер түбір күйінде келген болса, туындылары әр сөз табының сан алуан жұрнақтары арқылы түрленіп, мағына жағынан жаңарып, сол түбір күйінде келген синонимдердің бойында бар қасиеттерімен үндесіп тұр.

Тілдің әркелкі заңдылығымен өзгерген сөздердің басым көпшілігі белгілі сөз табының бір

ғана грамматикалық тұлғасында келіп, синонимдік қарым-қатынаста жұмсалған.

Олай болса, бір сөз табынан болған синонимдер таза семантикалық белгілермен ғана емес, грамматикалық формаларымен де ыңғайласып тұруы қажетті қосымша белгілері болып табылады.

1. Раджешварпрасар Ч. Hindi vaikran. – Агра, 2000.
2. Анирудһ Р. Hindi viakran aur rachna. – Delhi, 1996
3. Тансукһрам Г. Hindi viakran. – Delhi, 1994

4. Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. – А, 1962
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М, 1967.
6. Цыганова В.Н. Синонимический ряд. М, 1964

В статье рассматриваются определение, способы образования и отличительные черты синонимов в языке хинди.

The article deals with the definition, methods of education and the distinctive features of synonyms in Hindi language.

Г.К. Құдайбергенова

РУМИ МАСНАВИИНДЕГІ АДАМНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ ІЛІМІ

Әлемге Моулави, Моулана, Джалаладдин Руми аттарымен танымал иран ақынының атақты «Маснави-йе Маанами» шығармасы осыдан 700 жыл бұрын жазылғанымен оның қыр-сырын зерттеу әлі де жалғасып келеді. Маснавида жазылған исламдық-ирандық философиясындағы таным-тағылымдар жеке-жеке тақырыптарға бөлініп, зерттелуде. Иран жоғары оқу орындарында «Маснави» өз алдына жеке пән ретінде оқытылады. Тіпті оның 8-12 жол өлең жолдары екі, үш сабақ көлемінде талқыланады. Сонда бұл ақынның ерекшелігі неде? Енді соған тоқталайық.

Джалаладдин Руми Балх қаласында дүниеге келген. Балх - қазіргі Ауғанстан жерінде орналасқан. XII ғасырда Шыңғысхан әскерлері Хоросан, Ауғанстан жерлеріне кірген кезде, Джалаладдин әкесімен еріп, Меккеге сапар шегеді. Мұсылмандық парызын орындағаннан соң Түркия жеріне қоныстанады. Моулави ілім-білім іздеп Дамаск, Халаб қалаларына келеді. Сол жердегі атақты ғұламалармен, философтармен, ақындармен, сопылармен танысып, жақын араласады. Философия, Ислам, Құран ілімдерін меңгереді. Сопылардың жиындарына барып, машайықтардың шәкірттеріне айтқан нақыл сөздерін тыңдайды. Білімін жетілдіргеннен соң Коньяға (Түркия) қайтып келіп, мешітте ислам заңдары бойынша дәріс беруімен қатар, діни тақырыптар жайында өлеңдер жаза бастайды.

Бірақ Шам жерінде сопылардың өмірлері мен олардың кемелдену жолында жасаған істері Моулавиге қатты әсер етеді. Осы кезге дейін шарифат ілімдерін меңгерген Моулави енде тариғат, яғни сопылық ілімге, ирфандық философияға бет бұрады. Сопылық ілім ережесі бойынша осы ілімнің әр сатысында тұрақтап, оның қыр-сырын меңгеріп, ең жоғарғы сатыға көтерілгенше шәкірт атану керек. Моулави осы жолға түсуіне Аттар мен Санаи еңбектері әсер

еткендігін де айта келе, олардан дәріс алмаса да, екеуін де өз ұстазы деп санайды. Моулавидің мына өлеңі соған дәлел:

هفت شهر عشق را عطار گشت
ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم
عطار روح بود و ستایی دو چشم او
ما از پی سنایی و عطار آمدیم

هفت شهر عشق немесе «ғашықтықтың жеті қаласы» дегеніміз – ирфандық-сопылық ілімде Хақ тағалаға, Ақиқатқа, Шындыққа жету үшін немесе «Кемелденген адам» болу үшін жеті сатыдан өту шарт. Ол сатылар: тәубәға келу, Құдайдан қорқу, нәпсіні тию, пақырлық, сабырлық, тәуекел ету және разы болу. Одан басқа Хақ тағаланы жүрегімен, бүкіл болмысымен сезінетін он сезім бар. Олар: бақылау (қадағалау), жақындық, махаббат, қорқу, үміт, ынтықтық (құмарлық), құштарлық, жұбану (жайлану), көру (жүрегімен), шындық.

Моулави Аттар мен Санаиді осы аталған сатылардың бәрінен өтіп, ең жоғарғы сатысына жеткен кезде, өзінің бірінші сатының соңына енді жеткендігін, Аттар мен Санаи осы сатылардан өтуіме жол сілтеуші және өзі олардың ізінен жүрушімін деп жырлайды.

Дей тұрғанмен, ирандық моулавитанушы ғалымдардың айтуы бойынша Моулави ирфандық философияны меңгеруіне, Аллаһқа деген махаббатын бүкіл болмысымен сезінуіне Шамс Табриздің әсері басқа сопы-машайықтардан қарағанда ерекше болған. Моулананың өзі де ирфандық жолындағы кемелдену кезеңі Шамс Табризбен кездесуінен бастау алатындығын айтады, оны пір тұтып, аса қатты қадірлейді. Ол жайында былай деп жырлайды:

شمس دین روح روان است و شمس دین آرام جان
شمس دین چشم و چراغ و شمس دین محبوب یار
شمس دین چنگ و ریاب و شمس دین نقل و شراب
شمس دین شمع و شهاب و شمس دین حمر و خمار